

Napút-füzetek

2.

Éles Csaba

A megélt és megírt múlt

Emlékiratok, önéletrajzok, vallomások

Az emlékiratíró (vagy memoárszerző) a kor tanúja, a vallomástevő önmaga szellemi-lelki fejlődéséé, az önéletrajz szerzője pedig mindkettőé, valahol az előbbi kettő között. Az emlékirat a tiszta objektivitásnak, a vallomás a tiszta szubjektivitásnak ad elsősorban (de egyáltalában nem kizárólag) otthont; míg az önéletrajz (természetesen könyvnyi terjedelem esetén) e kettő arányos, harmonikus egységét teremti meg.

Ugyanakkor tisztán, éles határokkal elkülöníthető műfajokról nem beszélhetünk, különösen nem a XVIII. századtól kezdve. Ám, hogy különböző tendenciákról mégis szükséges beszélni, arra éppen a mi II. Rákóczi Ferencünk a legjobb példa, aki egy személyben írt franciául *Emlékiratokat* és latinul *Vallo-másokat*.

Emlékiratok

Az emlékiratok története az ókorba nyúlik vissza (Xenophón, Julius Caesar). Vitathatóbb, hogy mennyire jogosan sorolhatók ide egyes, főként francia és olasz krónikaszerzők (Froissart, Guicciardini). A XVII–XVIII. században színre lépnek memoárjaikkal a politikát alakító államférfiak és a politikai életet, az udvart közelről ismerők. Retz és Richelieu bíborosok, Condé, Saint-Simon és Choiseul hercegek, Necker, Marmontel és mások Franciaországban; Lord Bolingbroke, Malborough herceg, Horace Walpole és társaik Angliában; II. Frigyes porosz király, az amerikai Benjamin Franklin; az olasz Goldoni és Gozzi, Casanova és mások.

A forradalom és császárság kora, rövidebb idő alatt, legalább ennyi emlékiratot szül. Mirabeau, Desmoulins, Carnot, Napóleon, Talleyrand, Chateaubriand, Metternich és kortársaik nevéből állítható össze a gazdag lista. Sokat látott a történelmi időkből Mme de Staël, George Sand és Victor Hugo. Az oroszok közül Herzen és Bakunin, az olaszoknál Pellico, Németországban Malwida von Meysenbug és Bismarck. Ahogyan a franciáknál 1789–1815, úgy Magyarországon 1848–49 nyújtott nagy élményt, központi témát és írói lehetőséget sokaknak (Kossuth Lajos, Görgey Artúr, Klapka György, Pulszky Ferenc és mások).

A huszadik században is a háborúk és a forradalmak a legindokoltabb témák emlékiratok megírására. Poincaré, Clémenceau, Joffre, Foch, Ludendorff, Trockij, Dolores Ibárruri, Churchill, Montgomery, Truman, Eisenhower, De Gaulle, Zsukov – elnökök, kormányfők, hadvezérek, pártvezetők kínálják az utókornak tanúvallomásaikat.

Az emberek a mindennapi életben kétféle memoárra kíváncsiak: mi történt a politikában és hogyan éltek kedvenc színészeik. Az egyszerű olvasók a hatalom, a tehetség vagy egyszerűen az alkalom, a szerencse hiánya folytán mindenféle rivaldafényből ki vannak rekesztve. Korunkban ez fokozta föl a keresletet e műfaj autonóm és (hírlap)írói segédlettel feldolgozott formái iránt egyszerre.

Az életrajzok és különösen az egyes szám első személyében megírt memoárok – a leghíresebb színészeket említve: Charlie Chaplin és Asta Nielsen, Laurence Olivier és Marlene Dietrich, Ingrid Bergman és Liv Ullmann, Juliette Greco és Gábor Zsazsa átélő elolvasása révén az áhított vagy csak egyszerűen

csodált karrier jelképes „birtokbavétele” történik meg. A *hallgatógát múzsa* – ez Asta Nielsen könyvének címe – végül a publikum előtt is szólásra bírta a némafilm dán csillagát; s ő – ez minden nagy pályatársára érvényes – meghallgatásra talált. (Shirley Mclaine a *Találd meg önmagad!* című könyvében kizárólag az önkeresés-lélekvándorlás kapcsán mesél életéről, szüleiéről, baráti és szerelmi kapcsolatairól.)

Vallomástevők

A memoárok után – ismét hangsúlyozva, hogy itt ma már különösen nincsenek éles műfaji határok – írjunk röviden a vallomások (confessiók) történetéről. Mondhatjuk-e, hogy az első vallomások a hippói Szent Ágoston püspöksüvege alól „bújtak ki”? Amikor Szent Cyprianus és Szent Hilarius egyházi méltóságok személyében neki is van előfutára és kortársa? Igen, Ágostonhoz kötni a vallomásirodalom igazi kezdetét – bár közhely – mégis helyes. Cyprianus és Hilarius ugyanis a szó filológiai értelmében „klasszikusok” – Ágoston (Aurelius Augustinus) viszont a szó valódi: tehát élő, virulens, messze sugárzó értelmében az.

Dantéra mondják, de már Ágostonra is igaz, hogy két világ határán élt. S talán ebben van maradandóságának objektív alapja. *Szórakozásai, melyeket megtagad, az ókor mögötte lévő századainak élvezetei: megtérése, amelyet példázva-magyarázva ajánl, az előtte álló középkor keresztény hite.* Cyprianus és Hilarius a katolikus tradíció szűkebb körébe tartozik – Ágoston viszont mindkettőnek: az egyháznak és az egész művelt emberiségnek is becses öröksége. A hangsúly persze más: az egyházban a hívón, a világi kultúra történetében az emberen van. Erre az örökségre hivatkozik tisztelettel Petrarca, Fénelon, Voltaire, de még a pajzán lelkületű Restif de la Bretonne is.

A vallomásirodalom, közelebbről az önéletrajz második, úgyszintén messze világító klasszikusára tizenegy évszázadot kell várni az európai művelődéstörténetben. (Ez nem jelenti azt, hogy korábban egyáltalán nem születtek önéletrajzok. Példa erre a *De vita sua* a XI–XII. század fordulóján élt Guibertus de Novigentótól Franciaországban; valamint kb. egy évszázaddal később, a katalán Ramon Llul Párizsban lediktált önéletrajza, az ún. *Vida coetània*.) A manierista szobrász- és ötvösművész, Benvenuto Cellini 1558 és 1562 között írta meg élete történetét Firenzében. (Ő sem az egyedüli saját századában, de „vetélytársát”, az életét a hetvenes években papírra vető Girolamo Cardanót inkább a filozófia- és művelődéstörténet tartja számon.) Cellini könyvét első ízben 1728-ban nyomtatták ki. Goethe fordítása révén ismert lett Németországban, s később különösen kedvelt a franciáknál: rajongva olvasta Stendhal, operát írt belőle Berlioz stb.

A harmadik műfaj-meghatározó klasszikus Jean-Jacques Rousseau: az 1767 és 1770 között írt vallomásait a nyolcvanas évek közönsége már olvashatta is. Olaszországban Alfieri (*Életem*, 1790; első kiadás: 1840), Angliában Gibbon (*Emlékezések*, 1796), Németországban Goethe (*Költészet és valóság*, 1811–33), Magyarországon Kazinczy Ferenc (*Pályám emlékezete*, 1828), Franciaországban Stendhal (*Egotista emlékezések*, 1832; *Henry Brulard élete*, 1835–36; első kiadás: 1890) és Lamartine (*Vallomások*, 1849; *Raphael, Lapok*

húszéves korból, ua.; *Új vallomások*, 1851), Oroszországban Lev Tolsztoj (*Gyermekkor*, 1852; *Serdülőkor*, 1854; *Ifjúság*, 1856) fémjelzik a megújhodott műfaj európai határainak kitágulását.

A huszadik században – korántsem a teljesség igényével – Gorkij (*Gyermekkorom*, 1913; *Inasévek*, 1916; *Az én egyetemem*, 1922), Gide (*Ha el nem hal a mag*, 1920; első kiadás: 1925), Rolland (*Belső utazás*, 1924–26), Graves (*Isten hozzád, Anglia!*, 1929), Andersen Nexö (*Keserű-édes ifjúság*, 1932–37), Maugham (*Életem*, 1938), Stefan Zweig (*A tegnap világa*, 1940–41), Pausztovszkij (*Nyugtalan ifjúság*, 1947; *Nagy várakozások kora*, 1959; *Barangolások könyve*, 1963), Koestler (*Nyílvessző a végtelenbe*, 1952 és *A láthatatlan írás*, 1954), Aragon (*A befejezetlen regény*, 1956), Mauriac (*A mozdulatlan idő*, 1959), Ehrenburg (*Emberek, évek, életem*, 1961–63), Beauvoir (*Egy jó házból való úrilány emlékei*, 1958; *A kor hatalma*, 1960; *A körülmények hatalma*, 1963), Sartre (*A szavak*, 1964), Malraux (*Ledöntött tölgyek*, 1971; *Az obszidián fej*, 1974; *Futó vendégek*, 1975), Pablo Neruda (*Bevallom, éltem*, 1974), Canetti (*A megőrzött nyelv*, 1977; *A hallás iskolája*, 1981; *A szemjáték*, 1985) és Philipp Roth (*A tények*, 1988) könyvei a legismertebbek.

Természetesen nemcsak irodalmárok publikáltak kisebb-nagyobb terjedelmű vallomásokat, önéletrajzokat, megszerkesztett és pszeudonaplókat, valamint vázlatokat a *Curriculum vitae* műfajának jegyében, hanem mások is. A Zeneműkiadó memoársorozatát például olyan nevek teszik emlékezetessé, mint Pablo Casals, Carelli Gábor, Rózsa Miklós, Tito Gobbi, Otto Strasser, Rudolf Bing, Cziffra György, Benjamino Gigli, Rolf Liebermann, Mario del Monaco, Doráti Antal, Simándy József és eleddig Jevgenyij Nyeszterenko.

A festők – akiknek igazán adekvát „önéletrajzairól”, az önarcképekről a következő alfejezetben értekezünk majd – szintén nem idegenkedtek a vallomásokat rögzítő papíroktól. Példa rá Dalinak már 1942-ben közzétett „titkos élete”, Chagall és Kokoschka, Siqueiros és Szárján – a magyarok közül Barabás Miklós és Munkácsy Mihály, Rippl-Rónai József és Csók István, Csontváry Kosztka Tivadar és Gulácsy Lajos, Egry József és Bernáth Aurél, Beck Ö. Fülöp és Medgyessy Ferenc, Kisfaludi Strobl Zsigmond és Borsos Miklós.

Kritikák, kudarcok, késztetések

Friedrich Schlegel igen ironikusan szól arról, hogy kik, miféle emberek is írnak önéletrajzot. Önmaguk rabjai (pl. Rousseau), kalandor önimádók (pl. Cellini), mániákus, önmaguk életét is anyagnak tekintő történetírók, az utókorral is kacérkodni akaró nők, önmaguk életét a legapróbb részletekig rendbe rakni akaró pedánsak vagy közönségnek szóló védőbeszédok előadói.¹ Nem hízelt a szerzők szándékára nézve Nicolas Chamfort analógiája sem: szerinte a magas állású urak és az írók úgy hagyják hátra emlékiratukat majdani életrajzíróik számára, ahogyan egy bizonyos „szent” testált százezer tallért szentté avatásának költségeire.² Önéletrajzot írni ebből az aspektusból annyi, mint fölfedni titkos hiúságunkat. Brunetière, akinek a motivációk egzakt, logikus feltárása volt az eszménye, ugyanezért utasítja el Rousseau *Vallomásait*. „Műve nem vallomás, hanem elővigyázati rendszabály az utókorral szemben.”³

A szigorú francia kritikus a múltba tekint, holott az önéletrajzi irodalom iga-
zi csődtömege ott van előtte; s most nem francia kortársaira gondolok, akiket
természetesen ismer és említ. Rousseau-nak is okoztak csalódásokat a nők,
viszont sohasem gyűlölte őket. Ellentétben August Stringberggel, aki a három-
szor elvált férj mély sértettségével keresett magának vigasztalást és igazolást
a nyilvánosság előtt. Vállalkozása példa nélküli, a kilenc önálló kötet a túlzott
énközpontúság kétes értékű monumentuma. *Egy lélek fejlődése* – ez a meg-
tévesztő célzatú, összefoglaló cím. A sorozat egészében ma már olvashatatlan,
legfőlegbb egyes részletek érdekesek még. Tökéletesen illik rá az, amit Wells írt
a maga *Önéletrajzában*: „Ha nem akarnak megismerkedni egy önzéssel, akkor
ne olvassanak önéletrajzot.”⁴

A századvég másik kudarca, még Strindberg előtt, Richard Wagner önéle-
trajza. Erről Kosztolányi mondott lesújtó véleményt, de már Nietzsche sem várt
tőle semmi pozitív értelemben meglepőt. Kritikáját azért érdemes részleteseb-
ben idéznünk, mert több, később tárgyalandó problémát is fölvet a műfajjal
kapcsolatban. A költő véleménye az, hogy Wagner életét „akármelyik tollforgató
megírta volna így vagy sokkal jobban. Be kell vallanunk, hogy majdnem minden
önéletrajzzal szemben ez az érzésünk. Ha író írja, akkor talán még inkább. *Az
ember nem ismeri magát.* (...) *Az önéletrajzíró is a saját közelsége feszélyezi.*
Ha távolabb lenne magától, talán elfogná egy idegen élet roppant szenzációja.
(...) Wagner író volt, előkelő stílművész. (...) Minden hangulatát kiélte egy másik
elemben. ...aki meg akarja ismerni őt, az váltson egy jegyet az Operába. *Ott két
ütemben több önéletrajz és önvallomás van, mint itt két kötetben.*”⁵

Ámde sok monográfus nem igazán a választott személyiséget, hanem –
közvetve, rejtetten és részben – önmagát is megírja. Ez az egyik indoka Szer-
gej Prokofjevnek is. „Érdemes-e önéletrajzot írni, méghozzá jó hosszút? Hát
persze, hogy nem érdemes. Csak az a baj, hogy ha én nem írom meg, megírja
más, mégpedig felibül-harmadából. Hetet-havat összehordanak majd, persze
a lehető legjobb indulattal. Hogy úgy mondjam: jóhiszemű tévedések sorozata
lenne az ilyen könyv – nem szántsándékkal, hanem, mert az adatok elégte-
lensége miatt logikai feltevésekre alapozódnék.”⁶ Még nagyobb s valószínűleg
indokoltabb lehet egy színésznő vagy gyermekeinek félelme. A híres svéd film-
csillag, Ingrid Bergman könyvének ajánlásából, amelyet négy gyermekének
címzett, az derül ki, hogy ők kérték önéletrajza megírására – a torzításoktól és
tévedésektől megvédendő.⁷ (Marlene Dietrich magától látta be ennek szüksé-
gességét.⁸)

Tartózkodók és várakozók

Ugyanakkor nem meglepő, hogy (mint Ingrid Bergman is) többen húzódoznak
és tartózkodnak a részletes önéletrajz megírásától. David Hume-ról, a XVIII.
század nagy hatású angol filozófusáról és történetírójáról pontosan tudjuk,
hogy 1776. augusztus 25-én, délután négy órakor kezdett hozzá rövid autobi-
ográfiájának megírásához. E „halotti beszéd” – ő nevezte így – „nehéz dolog”,
mert az embernek hiúság nélkül kell beszélnie magáról, s ez legfőlegbb csak
rövid távon sikerülhet. A nyolcvankét éves Verdi pedig kijelenti – lám, ebben

„Az ősök Keresztet iktattak államczimerébe a
vérről szerezett Magyar harának, mely ma is ország és
nem állam.”

„Arad pedig Magyar Solgata.”

„Legyen a honszabadság mátyásjainak halálával
megszentelt földjének minden pora eme termékeny hon
szerepében, miszerint a polgár erények törvénye al-
tal igazolassék a Magyar Szabadság diadalában, a
mint a hit kitűzése által igazolva lett a Keresztény
vallás diadalában, hogy a Kereszt a feltámadás jelvénye.”

„Amén!”

x x x

És sorokat írtam 1883. március 15. Kén Arad Városának
midőn 80 év életérem betöltésének keskeny poharat a szíves
megemlékezés mérével megédesíté.

És sorokat ismétlem most azon szobor leleplezésének
alkalmára melyet Arad Városa, a Magyar Solgata legyl
Nagy véstánuik emlékének szentkegyelettel emelt, hogy
legyen emlékeztető a hőögre a kötelességre a Magyar
Állam szabadsága iránt melyet ama megdicőült hősök
mátyás halált haltanak.

„Ha meghallja e a Nemzet a velőhöz hű szótát mely
„Hungaria! alájának néma ajkairól feljő zeng?” „Ha meg-
hallja e?” — — —

Kossuth Lajos

volt Magyar polgár

IRATAIM
AZ EMIGRÁCIÓBÓL

KOSSUTH LAJOS.

ELŐ KÖTET.

AZ 1848-49. ÉVI HÁBORÚ KÖRZAKA.

BUDA PEST.
A KÖNYVTÁRSZÁLLÁS ÉS KÖNYV-
KERESKEDELMETI KÖZÖSSÉG.

is alternatívája ő Wagnernek! –, hogy sohasem fogja megírni az emlékiratait. Elég, ha a világ elviseli a zenémet, nem terhelem még a prózámmal is!⁹ Pedig századában, Wagneren kívül, más nagyságok is megtették ezt; például Berlioz és Gounod.

Szentimentalizmus, hiúság, bosszúszomj: ezek valamelyike volt meg a komponistatársakban, s ezek hiányoztak Verdiből ahhoz – írja Alfred Einstein –, hogy a *Rigoletto*, a *Don Carlos*, a *Falstaff* és más világhírű operák szerzője memoárokkal bimbélódjon. Pedig életműve és életkora már kínálták ezt a lehetőséget; prózaian szólva, a könyvkiadók is. (Prokofjev már huszonegy éves korában, Rimszkij-Korszakov és Csajkovszkij életrajzának elolvasása után elhatározta, hogy majdan önéletrajzot fog írni. Anyaga már volt, életműve még nem.) Verdi-éhez hasonlít Jung vizsgálása is ettől a műfajtól. A belső ellenézés és a külső késztetés dilemmáját végül így oldja fel: „Összes gondolataim és minden iparkodásom: ez vagyok én. Így hát az önéletrajz már csupán a pont az i betűn.”¹⁰

Tényleg, mikor, milyen életkorban ildomos önéletrajzi vallomásokat írni? Petrarca harminckét évesen, mint jövőbeni feladatára, már szintén gondol rá, s hatvanhat évesen írja meg végül is „levelét az utókorhoz”. Cellini ugyanúgy a negyvenedik évet tartja a lehetőség fordulópontjának, mint öt évszázaddal később Jean Guéhenno vagy Szergej Prokofjev. Korábban nincs még elég tapasztalat és távlat, később meg nehéz őszintének lenni. Ilja Ehrenburg és Andrzej Wajda szerint mindaddig nem adhatjuk át magunkat egy önéletrajznak, amíg regények vagy filmek terve jár a fejünkben.

Szergej Eizensteinnek még valószínűleg voltak elképzelései, hiszen ő az önéletrajzi feljegyzéseit (*Premier plámban* címen adták ki 1964-ben) betegsége alatt, utolsó két évében írta. Charlie Chaplin 1956-ban lezárta életművét (*Egy király New Yorkban*), s közel egy évtized múltán ezt követte az írói summázat (*Életem*, 1965). Nem tudjuk, hogyan és miképp gondolt az utolsó utáni filmre, mindenesetre 1966-ban elkészült *A hongkongi grófnő*; talán nemcsak a világ, hanem a maga meglepetésére is?

Luis Buñuel már bizonyosan nem gondolt újabb forgatásra, sem Mexikóban, sem másutt, amikor „emlékeit összecsomagolta” (*Utolsó leheletem*, 1982). Ingmar Bergman (*Laterna magica*, 1987) sem ígér már új forgatást, de a „chaplíni” meglepetés nála sem kizárt. (Például forgatókönyvet már írt azóta; igaz, a szülei élettörténetéről.) Ugyanakkor vannak más filmrendezők, akik nem papíron és írógéppel, hanem filmszalagon és kamerával örökítik meg önmagukat. Példa rá Federico Fellini (*Nyolc és fél, Amarcord*). Bob Fosse (*Mindhalálig zene*) vagy Magyarországon Mészáros Márta *Napló*-sorozata.

Az őszinteség parancsa

Az eddig elmondottak fő tanulságát így foglalhatjuk össze: az önéletrajz megírása feltételezi az önmegvalósulást. Am az önéletrajz része is az önmegvalósításnak, annak mintegy betetőzése. Az önéletrajz kapcsán hangosan köszönnék vissza az első fejezetben tárgyalt alapfogalmaink. Maradandó önéletrajz csak az önbecsülés és önkritika platformján lehetséges; az önimádat kudarcot szül, az önmegvetés pedig lehetetlenné teszi azt. Ha önéletrajzodban élni

akarsz e földön, ne hazudj másoknak – és mindenekelőtt önmagadnak. A *hazugságaimmal való önazonosság az erkölcsi relativizmus legkirívóbb formája ezen a téren*.

Brunetière – idézett tanulmányában – megrója Rousseau-t, mert nem azt az embert írta meg, aki „tényleg volt vagy aki szeretett volna lenni”, hanem azt, akinek „látszani kívánt”. Ez más, mint rágalmazás: ez súlyos félreértés. A Rousseau-filológia kimutathatja a *Vallomások* számos vitatható pontját és beállítást; de hogy az író a legfontosabb dologban – megrajzolt egy szentimentális férfit a rokokó korában – igazat mondott, az bizonyos.

Beszélni nehéz, önmagunkról beszélni – erkölcsileg igényes embernek – még nehezebb. Mit is ír erről Dosztojevszkij Dolgorukija? „Egyet bizonyosan tudok: soha többé nem írok önéletrajzot, ha száz esztendeig élek is. *Megvetendően szerelmes önnönmagába az, aki szégyenkezés nélkül tud magáról írni.*”¹¹ A hiúság csak az előnyös dolgokat sugallja, a szemérem viszont általában elhallgatásra készlet. Mi hát a megoldás? Két különböző választ, két megoldási kísérletet említek: két teljesen elkülönülő kor és nemzet képviselőit.

Az időbeli elsőség Stendhalé, aki az önéletírás etikai imperatívusaként az *őszinteséget* jelöli meg. „Mély meggyőződése, hogy a számtalan *Én*-t, melynek leírására a szerző készül, csupán egyetlen ellenszer feledtetheti az olvasóval: a teljes őszinteség.”¹² Az emlékiratíró és vallomástevő szemérmét az őszinteség etikájának kell felváltania, csak ez válhat egyben a hiú exhibicionizmus pozitív alternatívájává. „Olyan vagyok, mint a tisztességes asszony, ha felcsap szájának: pillanatonként le kell győzőnöm magamban a pallérozott ember szégyenérzetét, az irtózást attól, hogy magamról beszéljek. Pedig könnyvemnek éppen ez az anyaga. Nem számítottam erre a buktatóra, mely talán arra fog készíteni, hogy félredobjam az egészet. Más nehézséget nem láttam előre, csak ezt: össze kell szednem a bátorságom, hogy az igazat mondjam el mindenről.”¹³

Az amerikai Mark Twain viszont úgy látja, hogy a legőszintébb írás a szerelmes levél. (Természetesen nem a levél minősíti a szerelmet, hanem megfordítva: a szerelem a levelet.) A vallomástevő író (egyébként a pszichológus Jung is ezen az állásponton volt) ezt csak akkor közelítheti meg, ha könyve halála után jelenik meg. „Hogy inkább a sírból nyilatkozom meg, mint élő nyelvemmel, arra nyomós okom van: innen szabadon szólhatok. Ha az ember a magánéletével foglalkozó könyvet ír – amelyet még életében olvashatnak –, visszaretten attól, hogy kimondja teljesen őszinte véleményét.”¹⁴ A romantika korában Chateaubriand már kéziratának címével – *Síron túli emlékiratok* – kinyilvánította azt a szándékát, hogy vallomásait és véleményeit csak az ő utókora olvashassa.

Azzal az őszinteségproblémával, amivel Stendhal vagy Mark Twain a gyakorlatban nézett szembe, Schopenhauer elméletileg vetett számot. Más úton haladva, más következtetésre is jutott. Nézete szerint „egy önéletírásban színlelni oly nehéz, hogy talán nincs is egyetlen ilyen önéletrajz se, amelyik egészében igazabb ne volna, mint bármi más írott história. Az az ember, aki feljegyzi életét, nagy vonalakban, távlatosan tekint át azt, egyes egyedi dolgok eltörpülnek, a közeli távolra tolódik, a távoli közelebb húzódik, a tekintettel-levés zsugorodik: ül ott az ilyen ember, maga-gyóntatója, s a maga szabad elhatározásából telepedett oda gyónni is: a hazugság szelleme itt nem lesz olyan könnyen úrrá

rajta: mert minden emberben ott él az igazságra való hajlam is, és hazudáskor ezt előbb le kell győznie magában, és ennek a hajlamnak ilyenkor éppen különlegesen derekasak az állásai.”¹⁵ Schopenhauer „baglya” – miként eredetileg Minerváé is – csak éjszaka tud repülni, s könnyen lehet, hogy az azóta eltelt időben az írói hazugság tekintetében is nagyot lépett civilizációnk. Az őszintének mottója ez lehetne: a papír mindent eltűr, anélkül hogy elpirulna...

Szemérem és kíváncsiság

Az önéletrajz legfőbb erkölcsi hivatása az, hogy egy ember vagy inkább az ember dokumentuma legyen. Ismert XIV. Lajos állítólagos mondása: *Az állam én vagyok!* Nos, a vallomások szerzőjének ennek parafrázisát kell szem előtt tartania, amikor önmagáról ír: *Az ember én vagyok...* Az az ember, aki minden jóra és rosszra, önimádatra és öndicséretre, önkritikára és önmegtévesztésre *elvileg* egyaránt képes. *A szerzővel csak a lehetőségek és a valóság őszinte ábrázolása adekvát.* Az igényes olvasó elsősorban a tanulságokra, s nem a pikáns devianciák részletezésére kíváncsi.

Ha az eszményképek nemesen hívó idealistái a csillagkeresők, akkor a komornyiklelkűletűek a nihilista képrombolók. Az őszinte kitárulkozás, a minden dolgok kimondása mindenekelőtt szemérem kérdése. Pontosabban a lelki szeméremé, amely időben és térben éppúgy változatos képet mutat, mint a testi szemérem.

De Quincey hívta föl rá a figyelmet, hogy az erkölcsi fekélyeket és sebheyleket Angliában csak a félvilági alakok: a szélhámosok és kalandorok mutatják meg önmagukon. Ha tekintélynek és *önbecsülésnek* örvendő személyiségek „őszinte és önkéntes” megalázkodására vagyunk kíváncsiak, akkor a francia hatásokat befogadó német irodalomhoz kell fordulnunk.¹⁶ (Sajnos, nem sokkal később, éppen a német Heine lesz az, aki származásából fakadó okokból elégeti vallomásainak nagobbik részét.)

Nem De Quincey rövidlátásán múlik, hogy nem említi az oroszokat. Náluk majd csak Tolsztoj fogalmazza meg az önéletírás két buktatóját. „Megpróbáltam gondolkodni rajta, és rájöttem, milyen szörnyű nehéz elkerülni az öndicséret Charybdisét (minden rossz elhallgatásával) és az életemben előforduló förtelmességek cinikus feltárásának Scylláját. Leírni minden undokságunkat, butaságunkat, bűnünket, aljasságunkat – őszintén, még őszintébben, mint Rousseau – az ilyen könyv vagy cikk kísértésbe visz.”¹⁷

François Mauriac bő fél évszázaddal később úgy véli, hogy a mindent kimondásnak nincs többé tartalmas alternatívája Freud és az első világháború után. „Egy önéletrajz szerzője arra van ítélve, hogy mindent kimondjon, vagy semmit. Ne mondj semmit, ha nem kell mindent elmondanod: *monológodnak egy magma kifejezésének kell lennie.*”¹⁸ A világhírű bécsi pszichiátert közről ismerő és egyre inkább bálványozó Stefan Zweig már jóval korábban hangot adott ez irányú felismerésének: „A Freud utáni korszak önéletrajza is világosabb és merészebb lehet, mint a megelőző koroké. Éppen Tolsztojt tanulmányozom ebből a szempontból – minden áldott nap arra biztatja önmagát, hogy merész és igaz legyen. De a napfénynél is világosabb igazságok elől kitér.”¹⁹

PROKOFJEV KÉZÍRÁSA – RÉSZLET AZ I. VONÓSNÉGYESBŐL

Második fázisban az alkotó szűkebb családi vagy baráti környezete éri úgy, hogy felelősséggel tartoznak halottjuk (?) e világi jó erkölcsi híréért. Ők érzik magukat hivatva arra, hogy mindenáron – a köznapi élet nézőpontjából kompromittáló dokumentumok megsemmisítése árán is – kifogják a szelet a komornyiklekek hajójának vitorlájából. Ezért égette el Thomas Moore Lord Byron jegyzeteit, s állítólag dr. Gwinner Schopenhauer följegyzéseit. Tolsztoj is tudta, hogy ha az önéletrajz hajója nekiütközik Scylla sziklájának, akkor a „komornyikok” azt mondanák: „lám, itt egy ember, akit sokan nagyra tartanak, s milyen gazfickó volt, hát akkor tölünk, egyszerű emberektől az Isten se veszi rossz néven”. Nietzsche a nagy emberekhez méltatlannak tartja, hogy a csámcsogók vigyorgásaitól féltse őket; Puskin viszont arra biztat, hogy ne vessük ki a hoppon maradtakat.

„Miért sajnálsz, hogy odavesztek Byron emlékiratait? (...) Ő a verseiben vallott igazán, akaratlanul, a költői rajongástól megszállottan. A hideg prózában hazudozott és ravaszkodott volna, hol őszinteségét fitogtatva, hol ellenségeit mocskolva. (...) Mi éppen eléggé ismerjük Byront. Láttuk dicsősége trónusán, láttuk nagy lelke gyötrelmei között, láttuk sírjában, a feltámadó Görögország földjén. – Mért akarnád éjjelin látni? A csőcselék mohón falja a vallomásokat, feljegyzéseket etc., mert aljasságában örül a magasztos megaláztatásának, az erős gyengeségeinek. Ujjong minden feltárt mocskon, hogy lám, kicsinyes, mint mi, önhitt, mint mi. Hazudtok, gazemberek: ő, ha kicsinyes is, önhitt is, nem úgy, mint ti – másképp. (...) Nem hazudni lehetséges; őszintének lenni fizikai lehetetlenség.”²⁰

Az emlékezés iskolája

Legyünk őszinték – de vajon emlékezünk-e mindenre? A felejtés mennyiben neurobiológiai kérdés, s mennyiben játszik benne szerepet a személyiség rejtett és automatikus önvédelmi reflexe? Objektíve szerencsés az, akinek sokféle dokumentum (naplók, levelek, korabeli följegyzések stb.) van a keze ügyében, amikor memoárjait, vallomásait írja. Prokofjev büszkén említi előrelátását és ebbéli gazdagságát íróasztalának. Nem gyanúsítom a Prokofjeveket, de éppen ebből a tudatos készülődésből fakadhat egy előzetes szelekció. Hitelesebb és izgalmasabb, ha az ember (mint például Károlyi Mihályné) megdöbbenve csodálkozik rá egy-egy régebbi (még Andrássy Katinkaként írott!) levelére.²¹

Ha nincsenek vagy nem elégséges számban vannak ilyen magándokumentumok, utólag kell adatokat gyűjteni. Móricz Zsigmond jegyzetfüzettel a kezében járta be szülőfaluja házait. Marlene Dietrich szomorúan panaszolja, hogy anyja halott, s így őt sem kérdezheti már gyermekkorá eseményeiről.²² Ha tehát a dokumentumok és az adatok sem elegendőek, marad az *emlékezés tudatossága és önfegyelme*. Ehrenburg hasonlatával élve, megélt életünk első pillantásra olyan, mint egy sűrű erdő ködös reggelen. De ha az átgondolás tudatos szándékával és kitartással vágunk neki ennek a rengetegnek, lassanként fölszáll a köd, kirajzolódik egy-egy tisztás.²³

Hogy milyen sikerrel az erdő egészét tekintve? Anna Ahmatova jócskán szkeptikus, de őt inkább a túlságosan kontrasztos aránytalanságok zavar-

ják. „Az emberi emlékezet úgy van felépítve, hogy mint a fényszóró, egyes pillanatokot megvilágít, körülöttük pedig áthatolhatatlan homályt hagy. (...) A kísérletek, hogy emlékeimet papírra vessem, váratlanul mély rétegeit hívják elő a múltnak, az emlékezet annyira élessé válik, hogy szinte fáj: emberi és nem emberi hangok, illatok, emberek, a rézkereszt a pavlovszki parkban egy fenyőfán stb., vég nélkül.”²⁴ Ugyanígy kételkedik Gropius abban, hogy „bárki is képes utólag helyesen megítélni, hogyan befolyásolták külső események az életét, vagy hogy az ő saját tevékenysége mennyire befolyásolta ezeket az eseményeket”.²⁵

Tény, hogy a fölidézés – minél tudatosabb és tartósabb, annál inkább – rajzásnak indítja az emlékezést. Olyan pezsgés alakul ki, amelynek eredményeként nem az *éppen élt*, nem is az *egykor megélt*, hanem az emlékezésben átélt valóság lesz a legvirulensebb realitás. Nemcsak az emlékezés feltétele az önéletírásnak, hanem az önéletírás is segít fölébreszteni, fölfrissíteni, netán fejleszteni a memóriát. Ha így fölgöyümlelenek az emlékek, akkor már csak önfegyelemmel vezérelt rendszerezésre van szükség: *az emlékeket nem a tudatalatti palackjába, hanem a maga korába kell visszaparancsolni*. „A memoárírásban az a legnehezebb, hogy az ember csak olyan emlékeket idézzon fel és írjon le, amik arra a korszakra vonatkoznak, melyet épp üstökön kapott” – írja Stendhal.²⁶ Itt nem csupán az akkori eseményeket, hanem az azzal egyidős gondolati-érzelmi reakciókat is valósághűen, stilizáló szándékú anakronizmusoktól mentesen kell rekonstruálni.

A gyermek- és ifjúkor jelentősége

Furcsa törvényszerűsége az emlékezésnek, hogy a legtávolabbi történések rajzolódnak ki a legélesebben. Számos önéletrajznak kizárólagos vagy legfőbb, sok esetben legsikerültebb tárgya, részlete a gyermek- és ifjúkor. Goethe, Tolsztoj, Gorkij, Gandhi mind-mind a személyiség belső és külső kibontakozásának döntő folyamatát ábrázolták.

A legkülönfélébb szerzőket említve, a gyermekkor önéletrajzát írta meg Jean Cocteau, Ion Creangă, Nathalie Sarraute, Balázs Béla, Major Máté, Munkácsy Mihály és mások. Rousseau az ifjúság megértésére mint az egész személyiség megértésének alapzatára tekintett; s valószínűleg az ő nyomán mondja azt Wordsworth, hogy *a férfi apja a gyermek*.

„Jellemző módon az önéletrajzoknak és önéletrajzi regényeknek is a gyermekkor szokott a költőileg legtöményebb és legfrissebb részük lenni.”²⁷ Nevezetes példának számít Chateaubriand, aki gyermek- és ifjúkorát valóban őszinte emberi vallomásként írta meg; majd munkája a későbbiekben átcsap a restauráció magasztalásába.

Amire tehát a legkönnyebb emlékezni, az a legfontosabb. Sokkal inkább számíthat közérdeklődésre az, ahogyan pályánkat elkezdtük, mint az, ahogyan bevégezzük. *Az Ismerd meg tenmagadat!* itt elsősorban azt jelenti, hogy ismerd meg gyökereidet és szárba szökkenésedet. A lombok koronája úgyis addig fog terebélyesedni, ameddig a gyökerek életképessége engedi.

Önéletírás és művészet

Maradjunk azonban egyelőre még a művészség problémájánál. Különösen költők gondolják úgy, hogy valóban *költőhöz méltó* önéletrajzukat elmondták már verseikben, amelyekhez legfőljebb egy rövid prózai autobiográfia illesztendő. Így, verseiben kínálja magát elemzésre József Attila, s így gondolja – expressis verbis – Szergej Jeszenyin is.²⁸ Ezért mondja Kosztolányi (más összefüggésben hivatkoztunk már rá az előbb), hogy két taktusnyi Wagner-muzsikában több önéletrajz van, mint önéletrajzának két kötetében. Ugyanezért mondja – immár józan önmérséklettel – Wagner nagy kortársa, Verdi is, hogy nem terheli prózájával a nagyérdemű publikumot. Jól tudta, hogy a *zeneileg megformált* Don Carlos hercegben, Pósa márkiban és Fülöp királyban az ő személyiségének egy-egy részlete is benne van, miként az operaszínpadon tovább élő Falstaff sem csak Shakespeare-é már.

Az irodalomban Renard egyenesen a külvilágról „mesélő” tollforgatók fölé helyezi az önmagukat ábrázoló, valódi írókat.²⁹ Wolfe szerint „minden komoly regény önéletrajz”.³⁰ Nincs szükség tehát a művészek vallomásaira, mert műveik helyettesítik azt? Műfajelméleti féligazság ez, miként esztétikai féligazság az is, hogy a művészet csupán önkifejezés s nem ábrázolás is (avagy csak beleérzés és nem absztrakció is).

Andersen Nexö vagy Aragon hol csendesen, hol ingerülten tiltakoztak az ellen, hogy kritikusaik műveikben „némileg átköltött önéletrajzot”,³¹ figuráikban teremtetők alteregóját lássák és láttassák.³² Green elismeri, hogy minden hősébe belopódzik valami az ő énjéből is, de szándéka és törekvése ezzel ellentétes. Vallja, hogy regény és önéletrajz éppúgy ne legyen azonos, összekeverhető, mint a történelmi regény és a történelem.³³

Ugyanakkor az író személyes jelenlétének regényeiben van két igen szemléletes, bár fölöttébb ellentétes példája. Az egyik Dosztojevszkij életműve, akinek főhősei mindazt megcselekszik, amit ő nem akart megtenni, nem tehetett meg, de elgondolt. A másik Hemingway, akinek férfi hősei mindazt újra megcselekszik, amit az író egyszer már megtett. Ebből az a lényeges különbség származik, hogy Dosztojevszkijnek a cselekmény – Hemingwaynek pedig az emelkedetebb gondolatok okoztak írói gondot. Neruda viszont arra hívja föl a figyelmet, hogy a költőben kétféle valóság, kétféle emlékszövet él. „Az emlékirat szerzője talán kevesebbet élt, de sokkal többet fényképezett le magának, és a részletek tisztaságával üdíti fel az olvasót. A költő tűz rengette kísérteteket állít elénk kiállítótermében és korának árnyékát. Talán nem is a magam életét élttem, hanem a másokét.”³⁴

Mély igazság az, hogy az *ember haláláig egy művön dolgozik* (feltéve persze, hogy igazán ember és valóban művész); de az is igaz, hogy az ember, a körülményei, az eszközei stb. is változnak, illetve változatosak. A művészt és az önéletrajzíró, a vallomástevőt, a tanúskodó emlékiratíró egyszerre jellemzi a folyamatosság és a megszakítottság, az önmagával való azonosság és az önmagától való különbözőség. Kereshetjük tehát az alkotót művében, a művészt is önéletrajzában. De soha ne felejtjük, hogy két különböző könyvet tartunk a kezünkben, két különböző funkciójú műfaj példáját és két eltérő dimenziójú és genezisű világot.

MEMOIRES

DU PRINCE

FRANÇOIS RAKOCZY

SUR LA GUERRE

DE HONGRIE,

DEPUIS L'ANNÉE 1703.

JUSQU'A SA FIN.

Q
 Uoique l'Hiver fût extrême-
 ment rude, ainsi que dans
 toute l'Europe, les ennemis
 s'emparèrent des Villes qu'on
 appelle *des montagnes*, & descendirent
 dans les Comtés d'Arva & de Lipto;

1709.

Tome VI.

A

par

Nagy baj lenne ugyanakkor, ha az író regényét és önéletrajzát egyrészt nem kapcsolná össze egy sajátos nyelvi, stílárius egység, az esztétikumnak és komponálásmódnak egyazon igényessége. Hiszen végső soron irodalom, *irodalmi mű* mindkettő. Emellett adódnak teljesen azonos írói problémák is. Kényelmes dolog például Bruno Waltert említeni, de hogyan lehet beszélni Rickiről, az ismeretlen jó barátáról? „Aki személyes jó barátját óhajtja elbeszéléseiben megörökíteni, jól vigyázzon, mert semmivel sem lesz könnyebb dolga, mint a kitalált személyt prezentáló regényírónak.”³⁵

Még fontosabb, hogy a regényeket (ideértve a verseket, drámákat stb. is) és az önéletrajzot azonos eszmeiség és erkölcsiség (nem moralizálás!) kapcsolja össze. Thomas Mann a *Goethe és Tolsztoj* című tanulmányában helyesen mutat rá, hogy egyfelől a *Werther*, a *Wilhelm Meister*-regények, a *Költészet és valóság* – másfelől a *Háború és béke*, az *Anna Karenina*, a *Gyermekkor – Serdülőkor – Ifjúság* között létezik ilyen, az előbb említett egység. „Egy jó mondás azt tartja: »A magunk szeretete mindig regényes élet kezdetét jelenti.« A magunk szeretete, tehetjük hozzá, jelenti minden önéletrírás kezdetét is. Mert az ember hajlama, hogy rögzítse életét, felmutassa alakulását, irodalmian ünnepelje sorsát, s szenvedélyesen igényelje számára a jelen és az utókor részvételét, feltételezi az én-érzés oly szokatlan elevenségét, amely, ama bölcs mondás szerint, regényessé teszi az életet – szubjektíve, az átélő részére, de objektíve is, mások, a világ részére is. Ez a *magunk-szeretete* magától értetődően valami más, valami erősebb, mélyebb és termékenyebb, mint a közönséges öntetszelgés, *magunkba-szerelmesedés*.”³⁶

Goethe úgy tekintett műveire, mint „egyetlen nagy vallomás” töredékeire; önéletrajzára pedig úgy, mint e vallomássorozatot „kiteljesítő merész kísérletre”. Thomas Mann előtt ott volt Goethe és a kortárs Gide ösztönző példája; s jóllehet, szándékában állt,³⁷ mégsem született meg önéletrajza. Élete végére elfáradt, vagy úgy érezte, hogy mindent megírt mégis önmagáról regényeiben, novelláiban, naplóiban és leveleiben? Lehetséges, hogy önéletrajzával úgy járt volna, mint Wagner a sajátjával. Az önéletrajz mindenestre igen kompromittáló és másrészt félelmetes vetélytárs lehet. Legalábbis a befogadók szemében. Friedrich Schlegel szerint a *Vallomások*, az egészen kitűnő regény, s az *Új Heloïse* csak igen közepszerű mű.³⁸ Márai – az önéletrajzot elolvastván – Gide életének és magatartásának hatását érzi maradandónak; míg életműve, regényszerkezete értékét egyenetlennek és viszonylagos értékűnek.³⁹

Az önéletrajz a kor rajza is

Említettük már, hogy az önéletrajz és az emlékirat között nincsenek igazán éles műfaji határok. Nem voltak már Rousseau korában sem, még kevésbé később, a XIX–XX. században. Ha a vallomástevő igazán jelentős, a társadalmi figyelem középpontjában álló személyiség, akkor önéletrajza – a maga arányaiban természetesen – a *kor rajza is* lesz egyben. Hogyan volt valaki meghatározó ember, ha nem láttatja azt a kor, amelyet alakított, amelyre befolyással bírt? Még inkább szükséges a korrajz akkor, ha valaki, ellenkezőleg, úgy érzi, hogy a kor lenyomata, a történelem alágyúrtja, szenvedő alanya, csendes mellék-

szereplője, szellemi-lelki-hangulati tanúja volt. Jung más szempontból fordul el a korrajztól. „A belső események mellett elhalványul a többi emlék: utazások és környezet. Kortörténetet átéltek sokan, írtak is róla, az ő könyveikből vagy elbeszéléseikből többet lehet kiolvasni, vagy megtudni.”⁴⁰ Azt mondhatnánk, hogy ez olyan *elvi* elzárkózás, amely sajátosan a jungi lélektanból következik.

Az önéletrajz nem kivétele, sokkal inkább demonstrálja a törvénynek, hogy az egyén önmegértése, ábrázoló önmegmutatása csak a társadalom (a családtól, a baráti körtől a makrostruktúrákig) szövegkörnyezetében, a kor szellemi-politikai áramlatainak koordinátarendszerében lehetséges. A jó önéletrajzot mindenekelőtt helyes arány és megfelelő egyensúly jellemzi, amely nem engedi az önábrázolás alanyának és tárgyának túlzott eluralkodását.

Az önéletrajz az író „fejlődésregénye”: meg kell mutatnia, hogy kik és mik hatottak a fejlődésére. Több nevezetes személyiséget (Goethétől és Kazinczytól Ehrenburgig és másokig) barátaik ösztönöztek önéletrajzuk megírására – természetes hát, ha a barátok is helyet kapnak e „privát” panoptikumban. Stendhal szemérmertlenségnek érzi, hogy folyton önmagáról beszéljen; de felvidítja, ha Byronról, Napóleonról és más, személyes ismerőseként is tisztelt hírességről szólhat.⁴¹ Ahmatova unatkozáson kapja magát, ha önmagáról ír, ám rögtön érdekesnek tartja az írást, ha másokról mesél.⁴² A barátok, ismerősök, nagy találkozások az önéletrajzba a kor levegőjét, a történelem szelét hozzák. Igaza van Márainak, amikor azt írja, hogy „a kor visszhangja nélkül nem lehet teljes erővel szólani. *Akusztika* nélkül nincs írás.”⁴³ Thomas Mann egyik fia, Golo Mann azért dicséri meg nagybátyja, Heinrich Mann könyvét (*Egy korszak áttekintése*, 1943–44), mert a kortörténetet annyira személyes és művészeti szempontjából látta, hogy az az önéletrajzi részekkel egészen összeolvad.⁴⁴

Az egyik legfejedhetetlenebb önéletrajzi könyv szerzője a korábrázolás saját (vitatható) válogatási elvét is megadja. Stefan Zweig szerint az önéletrajz *démiurgosza a vallomástevés jelenkora*. „Írhatnék nagy premierekről, például Gustav Mahler X. szimfóniájának müncheni, a *Rózsalovag* drezdai bemutatójáról, Karszavináról és Nizsinszkijről – mozgékony és kíváncsi vendégeskedő voltam ugyanis, ekképp tanúja lehettem a korszak számos »történelmi« jelentőségű művészeti eseményének. *Ám mindaz, ami nem kapcsolódik mai korunkhoz, jelenünk problémavilágához, messze múlt marad, mert hogy mi fontos, arra nekünk ma már szigorúbb mércénk van. Mostanában úgy érzem: azok, akik az irodalomra irányították figyelmemet, sokkal kevésbé fontosak, mint akik az irodalomról elterelve, a valóságra.*”⁴⁵

Ha Zweig ezt az alapelvet könyörtelen kizárolagossággal valósította volna meg, csalódottan tennénk le könyvét. Szerencsére nem így történt. Egyetlen példaként gondoljunk csak a Rodin műtermében átélt epizódra. A történelem szövetében a kultúra történései nem kisebb jelentőségű, csak más funkciójú szálak. Zweig persze jól tudja ezt, mint ahogy azt is, hogy Verhaerenről vagy Rolland-ról beszélni nem szorul indoklásra. Amit hangsúlyozni kell, az az, hogy az önéletrajz morális imperatívuszát *egy különlegesen nehéz történelmi sorsot átélt nemzedék* nevében való szólás joga adja meg.

A realista önéletrajz egyszerre egy ember és egy kor fejlődésrajza. Alapgazság, hogy az emberek alkotják a viszonyokat s a viszonyok az embere-

ket, amihez csak azt tesszük hozzá, hogy minél jelentőségteljesebbek ezek az emberek és minél fontosabbak ezek a korviszonyok, annál inkább így van ez. Hogy az önéletrajz írója ezt a kettősséget ábrázolhassa, annak alapfeltétele a *kor ismerete és a személyiség önismerete egyszerre*. Ugyanakkor a „korrajz” nem csupán a kor külső eseményeinek ábrázolását jelenti, hanem önmagának mint a korra jellemző, a kort reprezentáló személyiségnek a bemutatása is egyfajta korrajz vagy – miként minden „emberi tényező” – elengedhetetlen adalék a teljesebb korrajzhoz. *Egyszóval, az önéletrajz akkor is maradéktalanul betölti korfestő funkcióját, ha döntően egy ember önismeretének tanulságos és példaadó dokumentumaként marad meg az emberiség kulturális emlékezetében.*

Szent Ágoston könyve elején azt írja, hogy „vallok neked és magasztallak, ég és föld Ura”.⁴⁶ Majd később módosít a megszólításon. „Kinek beszélem mindezt? Nem, igazán nem neked, Istenem. *Inkább színed előtt a véreimnek mondom én el ezeket a dolgokat, az én emberi fajtámnak, bármilyen kicsiny hányada bukkán is majd erre az írásomra.* És miért? Nyilván csak azért, hogy ha magam vagy bárki emberfia olvassa e sorokat, tűnődjünk el kissé: íme, ilyen mélységekből kell hozzád kiáltanunk, Istenem.”⁴⁷ Istennel titkon sugdolózni gyáva és nem is igazán keresztényhez méltó dolog. Ágoston *Vallomásainak* morális hasznát olyan emberek állították, mint Dante és Petrarca.

Önéletrajzot azért írunk, mert hasonlóak vagyunk a többi emberhez, de összetéveszthetetlenül különbözünk is mindenkitől a mélyebb (ön)megfigyelés során. Minden ember egy megismételhetetlen monász, egy egyszer-volt-ereztű falevél, egy „egyedüli példány” – ahogyan Leibniz és Kosztolányi Dezső mondaná. Éppen így vagyunk „önérdemesek” az önmegismerésre – és érdemesek a másoktól való megismerésre. Ez vezérli Rousseau-t,⁴⁸ s ez váltja ki Robespierre csodálatát iránta.⁴⁹ És ez mondatja Chagall-lal is: „Hát olyan ember vagyok én, mint más?”⁵⁰

Önéletrajz és önismeret

Az önismeret az önéletrajz feltétele, vagy megfordítva? Hibás kör származhat belőle, ha spekulatív kíváncsi megoldani. Az önmegvalósítás, az élettapasztalatok, az önismeret éppúgy akkumulálódnak, mint a kristályok azon a bizonyos salzburgi gallyon. Stendhal, miután megírta Mozart és Rossini, Michelangelo és Leonardo hosszabb-rövidebb életrajzát, rádöbbsen, hogy ez a műfaj szerezte neki a legtöbb örömet. Ki legyen a következő hőse? Mivel nincs többé türelme anyagot gyűjteni (!), önmagában találja meg a tárgyat. „A baj csak az, hogy művem hőse ismeretlen valaki: én magam.”⁵¹ Mindkét értelemben gondolja ezt: mások és önmaga előtt is. De – mert bízik tollában és az élveboncolásban – munkához lát abban a reményben, hogy két-három esztendő múlva megtudja majd: víg vagy bús, okos vagy buta, bátor vagy gyáva, egyszóval, boldog vagy boldogtalan volt-e.⁵²

Retz bíboros azért írt emlékiratokat, mert teljesen szkeptikus volt az ember önismeretét, következképpen élethű önlefestését illetően.⁵³ Stendhal épp ellenkezőleg, nem szándékozik történelmet írni, mert önismeretére kíváncsi.⁵⁴

Primas literas per quas Principi de amicitia et
 Leges de Legibus Responsione res cum Principibus
 meo studio Regis pro et dixi jam ante dixes
 item meum in Italiam properandum conchasse fuerat
 et quam meritarum credebam, non tantum de neglecta
 sed conquirebas sed et delusionem hi co me delago
 xerat, cuius principis causa Imperatoris Eleonor
 tunc Regis fuerat, quae illi Leges voluntate
 cum Regis Principis mea mihi vero ipsi non parata
 fuit, quam procul dubio et in hoc meo matrimonio
 huiusmodi simile accidisset si intentio mea ab astra et
 cultata non foret, ut domus mea cum Harina
 coniunctis erat ^{cupari} munda, sed tu sapientia eterna
 in hoc eventu quoque demonstrasti quam rana sint
 hominum, delicta tua multos volentium Consilia
 transiit dum Statu bonum advenientes laetitia
 natis et flumini superisuppositi secundum damna
 quamvis ob brevitatem diurnam et frequentiam
 Nebulam impedirent, lenta navigatione ad
 finem Perambulans viam advenimus.

Sub Imperatoris I. sperato matrimonio meo et tri
 ta violentum et arena huiusmodi Consilium quod non fuit
 digestum fuisse, ceteri facti hi mutatione demonstra
 vit. Vix enim videns peracto Decreto Imperatoris huius
 ficatum fuit mihi me domi meae Cadaver debere, ha
 per ad usque ultimore Iussa Caesaris, quam gravitate
 me sub hoc tuo Subito adhuc Constitutum in
 Suble te Statum mutare, et in eis inire et huius
 nomum

„Nagy felfedezéseket teszek” – írja örömmel, s pusztán az vegyít ebbe ürmöt, hogy nehéz lesz olvasót találnia hozzá.⁵⁵ A *Henry Brulard élete* egészében igazolja Marx szép aforizmáját: „A szabadság legelső szükségszerű feltétele az önmegismerés, önmegismerés pedig lehetetlenség önvallomás nélkül.”⁵⁶

A korrajz szorul háttérbe több huszadik századi önéletrajzban is (miként Stendhálnál, itt sem következetesen). Érdekes megfigyelní, hogy ki-ki mivel azonosítja önmagát. Például Jung a pszichológia problémáival való vívódás belső történéseivel, Gandhi az igazsággal való próbálkozásaival, Tagore igazi költői érzéseivel. Russell a legkövetkezetesebb, mert ő külön, önmagában megálló kötetekben tárgyalja filozófiai fejlődését (1959) és önéletrajzát (1967–69).

Elvileg mindenki alkalmas rá, hogy megírja emlékiratait vagy vallomásait. Ennek feltétele Cellini szerint „valaminő érdemleges dolog”, igazmondás és jóra valósság.⁵⁷ Thomas Mann-nál „a sorsátélés képessége”, az egészséges önszeretet;⁵⁸ Károlyi Mihálynénál csak a becsületesség;⁵⁹ Cowley-nál az öregkor ráérős nyugalma.⁶⁰

Jegyzetek

- ¹ Vö.: Schlegel, August Wilhelm – Schlegel, Friedrich: *Válogatott esztétikai írások*. Gondolat, Bp., 1980. 299. o.
- ² Vö.: Gábor György: *Gondolatok könyve*. Magvető, Bp., 1966. 307. o.
- ³ Brunetiére, Ferdinand: – *válogatott kritikai tanulmányai*. Franklin-Társulat, Bp., 1928. 45. o.
- ⁴ Wells, Herbert George: *Önéletrajz*. Athenaeum, 1935. 266. o.
- ⁵ Kosztolányi Dezső: *Ércnél maradandóbb*. Szépirodalmi, Bp., 1975. 438–439. és 439–440. ok. (Kiemelés tőlem: É. Cs.)
- ⁶ Prokofjev, Szergej Szergejevics: *Önéletrajz*. Gyermekkor, tanulóévek. Zeneműkiadó, Bp., 1981. 7. o.
- ⁷ Vö.: Bergman, Ingrid: *Életem*. Följegyezte és összeállította: Alan Burgess. Gondolat, Bp., 1989. 5. o.
- ⁸ Vö.: Dietrich, Marlene: *Tiétek az életem*. Zeneműkiadó, Bp., 1985. 7. o.
- ⁹ Vö.: Eöszé László: *Giuseppe Verdi életének krónikája*. Zeneműkiadó, Bp., 1975. 5. o.
- ¹⁰ Jung, Carl Gustav: *Emlékek, álmok, gondolatok*. Följegyezte: Aniela Jaffé. Európa, Bp., 1987. 12. o.
- ¹¹ Dosztojevskij, Fjodor Mihajlovics: *A kamasz*. Magyar Helikon, Bp., 1971. 5. o. (Dosztojevskij művei) (Kiemelés tőlem: É. Cs.)
- ¹² Stendhal: *Egotista emlékezések*. Magyar Helikon, Bp., 1969. 404. o. (Stendhal művei, 6. kötet)
- ¹³ Ua.: 479. o.

-
- ¹⁴ Mark Twain: *Önéletrajz*. Európa, Bp., 1968. 5. o.
- ¹⁵ Schopenhauer, Arthur: *A világ mint akarat és képzet*. Európa, Bp., 1991. 333. o.
- ¹⁶ Vö.: Quincey, Thomas de: *Egy angol ópiumevő vallomása*. Európa, Bp., 1983. 11–12. ok.
- ¹⁷ Tolsztoj, Lev Nyikolajevics: *Levelek, napló*. Magyar Helikon, Bp., 1967. 430. o. (Lev Tolsztoj művei, 10. kötet)
- ¹⁸ Mauriac *önmagáról*. Válogatás az író vallomásaiból. Válogatta: Szabó Ferenc. Róma, 1987. 17–18. ok. (Kiemelés tölem: É. Cs.)
- ¹⁹ Zweig, Stefan – Freud, Sigmund: – - *levelezése*. Balassi Kiadó, Bp., 1993. 119. o.
- ²⁰ Puskin, Alekszandr Szergejevics: *Levelek*. Európa, Bp., 1980. 123–124. ok. (Alekszandr Puskin művei) (Kiemelés tölem: É. Cs.)
- ²¹ Vö.: Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban*. Európa, Bp., 1978. 10. o.
- ²² Vö.: Dietrich, Marlene: *Id. mű*, 7. o.
- ²³ Vö.: *Én. Szovjet írók önéletrajzai*. Gondolat, Bp., 1968. 92. o.
- ²⁴ Ahmatova, Anna: *Prózai írások*. Európa, Bp., 1989. 42. és 46–47. ok.
- ²⁵ Gropius, Walter: *Apolló a demokráciában*. Corvina, Bp., 1981. 31. o.
- ²⁶ Stendhal: *Henry Brulard élete*. Magyar Helikon, Bp., 1969. 96. o. (Stendhal művei, 6. kötet)
- ²⁷ Mann, Thomas: *Válogatott levelek*. Magyar Helikon, Bp., 1970. 302. o. (Thomas Mann művei, 12. kötet)
- ²⁸ Vö.: Jeszenyin, Szergej Alekszandrovics: – - *válogatott művei*. Európa, Bp., 1977. 495. o.
- ²⁹ Vö.: Renard, Jules: – - *naplója*. Gondolat, Bp., 1967. 123. o.
- ³⁰ Wolfe, Thomas: *Nézz vissza angyal*. Európa, Bp., 1962. 7. o.
- ³¹ Vö.: Andersen Nexő, Martin: *Keserű-édes ifjúság*. Gondolat, Bp., 1972. 7. o.
- ³² Vö.: *Valóság*, 1977. 1. szám, 118. o.
- ³³ Vö.: *Valóság*, 1975. 9. szám, 126. o.
- ³⁴ Neruda, Pablo: *Bevallom, éltem. Emlékiratok*. Európa, Bp., 1977. 5. o. (Kiemelés tölem: É. Cs.)
- ³⁵ Mann, Klaus: *Fordulópont. Tudósítás egy életről*. Európa, Bp., 1987. 109. o.
- ³⁶ Mann, Thomas: *Válogatott tanulmányok*. 2. kötet. Magyar Helikon, Bp., 1970. 23–24. ok. (Thomas Mann művei, 11. kötet)
- ³⁷ Vö.: Mann, Thomas: *Válogatott levelek*. 286. o.
- ³⁸ Vö.: Schlegel, August Wilhelm – Schlegel, Friedrich: *Id. mű*, 381. o.
-

-
- ³⁹ Vö.: Márai Sándor: *Napló (1943–1944)*. Révai, Bp., 1945. 52–53. ok.
- ⁴⁰ Jung, Carl Gustav: Id. mű, 17. o.
- ⁴¹ Vö.: Stendhal: *Egotista emlékezések*. 485. o.
- ⁴² Vö.: Ahmatova, Anna: Id. mű, 39–40. ok.
- ⁴³ Márai Sándor: Id. mű, 108. o.
- ⁴⁴ Vö.: Valóság, 1975. 3. szám, 119. o.
- ⁴⁵ Zweig, Stefan: *A tegnap világa. Egy európai emlékezései*. Európa, Bp., 1981. 168. o. (Kiemelés tőlem: É. Cs.)
- ⁴⁶ Augustinus, Aurelius: *Vallomások*. Gondolat, Bp., 1982. 30. o.
- ⁴⁷ Ua., 58. o. (Kiemelés tőlem: É. Cs.)
- ⁴⁸ Vö.: Rousseau, Jean-Jacques: *Vallomások*. Magyar Helikon, Bp., 1962. 11. o.
- ⁴⁹ Vö.: Robespierre, Maximilien: – - *emlékiratai*. Phónix, Bp., 1944. 9. o.
- ⁵⁰ Chagall, Marc: *Életem*. Gondolat, Bp., 1971. 79. o.
- ⁵¹ Stendhal: *A romantika születése*. Corvina, Bp., 1972. 23. o.
- ⁵² Vö.: Stendhal: *Henry Brulard élete*. 10. o.
- ⁵³ Vö.: Retz bíboros *emlékiratai*. Gondolat, Bp., 1966. 96. o.
- ⁵⁴ Vö.: Stendhal: Id. mű, 189. o.
- ⁵⁵ Vö.: Ua., 279. o.
- ⁵⁶ MEM, 1. kötet. Kossuth, Bp., 1957. 28. o.
- ⁵⁷ Vö.: Benvenuto Cellini Mester élete. Amiképpen ő maga megírta Firenzében. Képzőművészeti Alap, Bp., 1961. 25. o.
- ⁵⁸ Vö.: Mann, Thomas: Id. mű, 27. o.
- ⁵⁹ Vö.: Károlyi Mihályné: Id. mű, 9. o.
- ⁶⁰ Vö.: Cowley, Malcolm: *Nyolcvan év magasából*. Európa, Bp., 1983. 89. o.

Meditatív mondatok a munkámról, magamról... Milyen szemléletű szerzőnek láttatja (vagy legalábbis sejteti) ez az esszéisztikus stílusú tanulmány, amely az emlékiratok, önéletrajzok és/vagy valomások világába vezet be – az egyik lehetséges nyomvonalon – olvasóját? Remélem, elárulja, hogy írója kíváncsi általában a kulturális-művészeti örökségre, a fáklyaemberek életére és világszemléletére; szereti a szépirodalmat és mindazt, ami a literatúrát szorosan körülveszi; izgatja az önmegismerés bölcselete és konkrétan ezen módja-médiума; lenyűgözi az élet és a művészet, az ember magas kultúrája és a kultúra nagy emberei. (Innen nézve nem meglepő, hogy a Debreceni Egyetem docenseként olyan tudományok kutatója és tanára vagyok, mint a művelődéstörténet és a kultúrafilozófia, az esztétika és az egész ember nevelése.)

Jelen írásom előzménye – egyszerre bővebb és szűkebb, tehát más változata – 1995-ben megjelent könyvem, A rejtőzködő én. Az önismeret felfedezőútjai harmadik részének második fejezete, az irodalmi naplóról és a képzőművészeti önarcképekről írottak között. Bízom egy olyan folytatásban is, ahol újabb véleményeket és tanúvallomásokat idézhetek meg a szóban forgó, szorosan összetartozó műfajok megformálásáról. Berlioz és Camus, Dosztojevszkij és Gide, Goldoni és Koestler, Maugham és Mérimée, Ortega y Gasset és George Sand, Sztravinszkij és Stefan Zweig töprengései és következtetései bizonyosan nyomatékosítani vagy árnyalni fogják majd az eddig kialakult és itt bemutatott összképet. Márai Sándort azért nem illesztettem be fősorolásomba, mert egyik 1977-es naplójegyzetének már itt és most szeretnék teret adni. „Az önéletrajz csak akkor jogosult, ha az író a személyes létezés az univerzális létezés szerves kiegészítő mikrokozmoszának érzi. Tehát nem arról ad hírt, ami vele és körülötte történt, hanem azt rögzíti, hogyan történt meg a világ benne. Ez a másik, a személyes világtörténelem.” Olyan elvárás ez, amelyet nemcsak a nagy írók, hanem a mindennapok anonim emlékezői, az ún. „oral history” megszólalói is minőségi mércének tekinthetnek a maguk szintjén. Azzal a megszorítással, hogy természetesen a történetesekről is számot adnak.

Napkút Kiadó Kft.
1014 Budapest, Szentháromság tér 6.
Telefon/fax: (1) 225-3474
E-mail: napkut@t-online.hu
Honlap: www.napkut.hu

Felelős szerkesztő: Szondi György
Szerkesztő: Vincze Ferenc
Szöveggondozás: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence